

A ciprusi rendezés lehetőségeinek értékelése az energetikai fejlemények tükrében

Evaluation of Settlement Options in Cyprus in the Light of Energy Developments

Csorba Éva

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2022.3.4

Összefoglaló: Általánosságban megállapítható, hogy a nemzetközi kapcsolatok elmélete szerint az országok elsődlegesen a politikai, gazdasági, geostratégiai és energetikai előnyök miatt versenyeznek egymással. Habár a ciprusi rendezés nem új keletű külpolitikai kérdés, hiszen a megoldása 1974 óta várat magára, ugyanakkor az összetettsége miatt napjainkban is aktuális konfliktus, amelyben a felek közötti érdekkülönbségek fő motiváló ereje a szárazföldi területek, a tengeri útvonalak és az energiahordozók feletti ellenőrzés megszerzése. A Ciprus körüli energetikai felfedezések regionális jelentőséggel bírnak, és egyúttal a sziget geopolitikai helyzetét is erősítik. A gazdasági előnyök fokozzák a regionális versenyt, a szénhidrogénekért vívott komplex térségbeli küzdelem pedig közvetlen hatással van a ciprusi rendezésre is. Az energetikai felfedezésekből fakadó gazdasági potenciál a békét és az együttműködést is elősegíthetné, de Ciprus esetében a konfliktus csak tovább eszkalálódott. A tanulmány e faktorok figyelembevételével kíván az energetikai fejlemények tükrében helyzetértékelést adni a ciprusi rendezésről.

Kulcsszavak: ciprusi rendezés, görög–török konfliktus, energetika

Abstract: *In international relations countries generally compete primarily for political, economic, geostrategic, and energy benefits with each other. Although the Cyprus settlement is not a new foreign policy issue, as it has been pending since 1974, but due to its complexity, it is still a pressing foreign policy conflict in which the main motivation factor is gaining control over land, sea routes, and energy resources. The energy discoveries around Cyprus are of regional significance, which have also strengthened the geopolitical position of the island. Economic benefits increase regional competition and the complex regional struggle for*

hydrocarbons has a direct impact on the settlement talks. The economic potential of energy discoveries could promote peace and cooperation, but in the case of the Cyprus issue, the conflict has only escalated further. The study seeks to provide an assessment of the Cyprus settlement in the light of the energy developments.

Keywords: *Cyprus settlement, Greek–Turkish conflict, energy*

A ciprusi rendezésről dióhéjban¹

A ciprusi probléma 1974-ig nyúlik vissza, amikor egy, a görögországi katonai junta által támogatott csoport puccsot hajtott végre az államfői jogokat gyakorló III. Makáriosz érsek ellen azzal a céllal, hogy a szigetet végül Görögországhoz csatolják (*enosis*). Erre Ankara – a helyi török kisebbség veszélyeztetett helyzetére hivatkozva – megközelítőleg 40 ezer katonával lerohanta Ciprus északi részét, és az ellenőrzése alá vonta a sziget közel 37 százalékát. Az ENSZ a béke fenntartása érdekében a két területet – az északit és a délit – elválasztó és a fővárost is kettészelő demilitarizált övezetet alakított ki, amely „zöld vonalként” is ismert. Ankara a görög ciprióták által ellenőrzött Ciprusi Köztársaság létét nem ismeri el, az észak-ciprusi török ciprióta államalakulatot pedig a nemzetközi közösség nem tekinti legitimnek, ezért az erősen függ Törökország támogatásától. A sziget egyesítése céljából az ENSZ közbenjárásával folynak a rendezési tárgyalások² az érintett felek (a Ciprusi Köztársaság és az ún. Észak-ciprusi Török Köztársaság), valamint a garantőr államok (Görögország, Törökország és az Egyesült Királyság) között, amelyekben az Európai Unió megfigyelői státuszban lehet jelen.

A rendezési folyamatnak egy számos vitás elemet tartalmazó, rendkívül összetett kérdéskörre vonatkozóan kell eredményre vezetnie. A tárgyalások során a görög fél által hangoztatott alapelv (*„nothing is agreed until everything is agreed”*) értelmében a hat rendezési dosszié (uniós kérdések, költségvetés, tulajdonjog, területi rendezés, államigazgatás,

1 Részletesebben lásd: Csorba, 2022.

2 A rendezés fontos momentuma volt az ún. Annan-terv, amelynek a támogatásáról a török ciprióta lakosság a 2004-es népszavazáson döntött. A szigeten élő görögök viszont nem értettek vele egyet, s ennek következtében a Ciprusi Köztársaság a rendezés megvalósulása nélkül lett uniós tag még ugyanabban az évben.

biztonság és garantóri szerep³) közül egyiket sem lehet lezártnak tekinteni, amíg valamennyi vitás kérdésben nem születik meg a minden fél számára elfogadható megoldás. Törökország azonban ezt túlságosan maximalista hozzáállásként értékeli. Az elmúlt évek sikertelen egyeztetései következtében jelentősen távolodtak a sziget jövőjét illető elképzelések. A Ciprusi Köztársaság továbbra is az „egy Ciprus” elvet képviseli az ENSZ-alapelvek mentén, ugyanakkor Törökország számára inkább egy kétállami megoldás képzelhető el.

A ciprusi kérdést a Ciprusi Köztársaság (a továbbiakban: Ciprus) uniós csatlakozását megelőzően, a nizzai csúcson tették formálisan is az EU–török viszonyrendszer részévé. Az Európai Unió álláspontja szerint a rendezés sikere nemcsak Ciprus és a térség biztonságához és stabilitásához járul hozzá, de egyben Törökország európai integrációs folyamatát is erősítheti (Torma, 2004, 157–188. o.).

Ciprus bel- és külpolitikáját, valamint a Törökországhoz fűződő kapcsolatait hagyományosan meghatározza a rendezés kérdése.⁴ A folyamatot illetően évekkel ezelőtt reményt keltőek voltak Mustafa Akinci korábbi török ciprióta vezető (2015–2020) és Nikosz Anasztasziadisz (görög ciprióta elnök 2013 óta) erőfeszítései, akik számos gesztussal demonstrálták az együttműködési szándékuk komolyságát. Ma sokan úgy vélik, ők jelentették az egyesítés utolsó reménysugarát: jó kapcsolatot áptak egymással, és még mindketten emlékeztek az 1974 előtti egységes Ciprusra. A rendezés lehetőségét lebegtette meg az ENSZ védnöksége alatt 2017-ben, a svájci Crans Montanában megrendezett multilaterális konferenciasorozat. Az eseményen az érintettek mellett a garantőr államok, valamint megfigyelői státuszban az EU képviselői is jelen voltak. A több napon keresztül zajló parttalan vitát végül António Guterres ENSZ-főtitkár rekesztette be, aki hivatalosan is bejelentette, hogy kudarcba fulladtak a tárgyalások. A felek a biztonság és a garantóri szerep kérdésében nem tudtak megállapodásra jutni (*Security Council*, 2017).

-
- 3 A sziget státuszának a garantálásáért az Egyesült Királyság, Törökország és Görögország felelős: felléphetnek a görög, illetve a török ciprióta népesség védelmében, valamint az 1959-es zürichi és londoni egyezmény érvényesítése érdekében.
 - 4 Ezt támasztja alá az a lépés is, hogy a ciprusi kormány létrehozta az Európai Ügyek Főtitkárságát, amelynek célja az európai kérdések átfogó kezelése annak érdekében, hogy biztosítsa a politikai és a gazdasági előnyök teljes kihasználását.

Az Anasztasziádisz–Akıncı-időszakot követően, azaz a 2020-as évektől a rendezési folyamat új dinamikát vett. Ersin Tatar, az új észak-ciprusi „elnök” azonban Recep Tayyip Erdoğan török elnökhöz sokkal közelebb álló jobboldali konzervatív politikus, aki az elődjénél sokkal kevésbé ápol jó kapcsolatot a ciprusi elnökkel. Ráadásul az 1974-es megszállás előtt a görög ciprióták tulajdonában állt, de ma észak-ciprusi katonai területnek számító Varószia város tengerparti szakaszának a 2020-as megnyitása tovább borzolta a kedélyeket. Az utóbbi két évben a ciprusi kizárólagos gazdasági övezetben tapasztalható, egyre növekvő energetikai konfliktus tükrében pedig a rendezés lényegében „holtpontra” került, és a 2021 áprilisában lezajlott magas szintű egyeztetés is határozó előrelépés nélkül zárult.

Az energetikai felfedezések mint a ciprusi konfliktus további forrásai

A Ciprus körüli szénhidrogének felfedezése 2006-ra nyúlik vissza, azóta a ciprusi kizárólagos gazdasági övezetben (*exclusive economic zone*, EEZ) 13 blokkot jelöltek már ki. A területen az eddigi legnagyobb felfedezés az Aphrodité (12-es blokk), a Calypso (6-os blokk) és a Glaucus mező (10-es blokk), amelyekből a becslések szerint összesen mintegy 460 milliárd köbméter (bcm) földgáz kitermelésére lenne lehetőség. A kitermelésben számos európai és amerikai vállalat érdekelt, köztük a Chevron, az ENI, az ExxonMobil vagy a Quatar Petroleum. Világviszonylatban ezek kevésbé szignifikánsak, és elmaradnak az egyiptomi (Zohr, 850 bcm) vagy az izraeli (Leviathán, 622 bcm; Tamar, 305 bcm) eredményektől, ugyanakkor az európai gázdiverzifikációban és a helyi fogyasztásban jelentős szerepet játszhatnak (Kacziba, 2020).

1. táblázat⁵

Offshore gázmezők Ciprus és Görögország közelében

Gázmező	Feltárt mennyiség (bcm)
Aphrodité (12-es blokk)	~141,5
Calypso (6-os blokk)	~181,2
Glaucus (10-es blokk)	~141,5
Talos	~283,1

Megjegyzés: Talosról lásd a török–görög versenyről szóló fejezeteket.

⁵ Forrás: Kacziba, 2020.

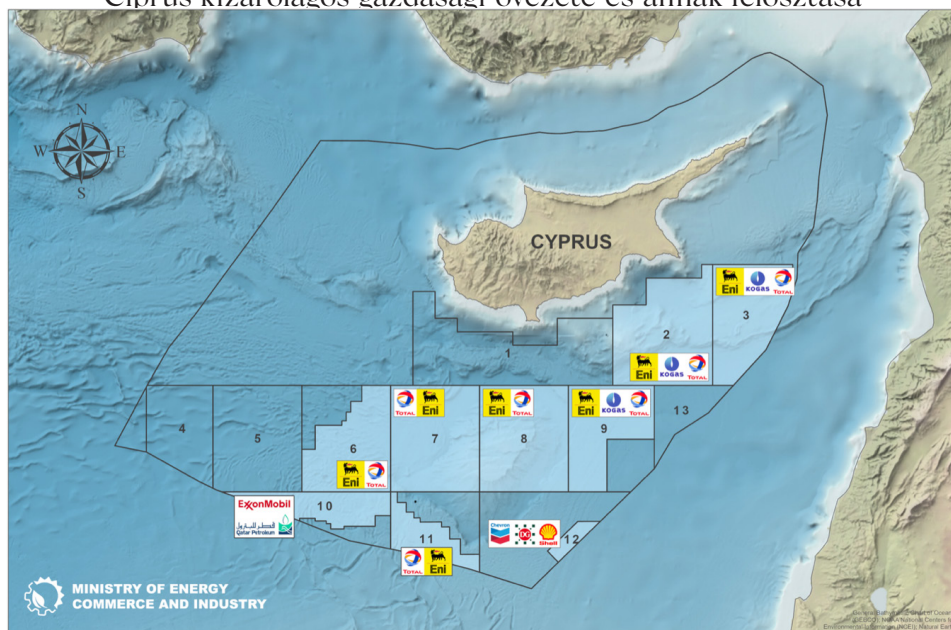

A ciprusi energetikai miniszter legutóbbi bejelentése szerint az ENI–Total konzorcium 2022 nyarán megkezdte a fúrásokat a Cronos-1 és a 6-os blokkban (a vállalatok közleménye szerint jelentős feltárásokra tetek szert, *Reuters*, 2022d), akárcsak az ExxonMobil–Quatar Petroleum az 5-ös és a 10-es blokkban. A gázexport az Aphrodité mezőből 2026-ban indulhat meg (*Ekathimerini.com*, 2022). Az amerikai Chevron továbbra is fenntartja az érdeklődését a 12-es blokk kitermelése iránt (Pirishis, 2022).

A Ciprus körüli gázkincsek Ankara számára is kiemelt nemzetgazdasági jelentőséggel bírnak, hiszen Törökország az energiaszükséglete 27 százalékát földgázból fedezi, amelynek 99 százalékát importálni kénytelen (Industrial Development Bank of Turkey, 2019).

1. térkép⁶

Ciprus kizárólagos gazdasági övezete és annak felosztása

⁶ Forrás: *Ministry of Energy, Commerce and Industry*, 2021.

A feltárások után számos elképzelés látott napvilágot arra vonatkozóan, hogy a kitermelést követően hogyan lehetne a gázt eljuttatni az európai/nemzetközi piacokra. Ezek között szerepelt a cseppfolyósító/LNG-terminál kiépítése, úszó LNG-terminál, gázvezeték kiépítése, illetve elektromos áramként vagy gázolajként történő kivitel. Valamennyi opció megvalósítása rendkívül költséges, és nemzetközi tőke bevonása nélkül nehezen megvalósítható. Ugyanakkor a megfelelő infrastruktúrávalis feltételek megteremtésével Ciprus jelentős helyet foglalhat el a regionális energetikai térképen. Az elképzelés az Európai Unió és az Amerikai Egyesült Államok támogatását is élvezi, hiszen hozzájárulhat az európai gázdiverzifikációhoz.

Mindeközben regionális szinten is számos energetikai együttműködési megállapodást kötöttek. Ciprus és Egyiptom 2018-ban írt alá kormányközi egyezményt az Aphrodité mezőt az egyiptomi LNG-terminállal összekötő 240–340 kilométer hosszú vezeték megépítéséről (*European Commission*, 2020). A Ciprus, Görögország és Izrael által 2017 decemberében elfogadott, 10 bcm kapacitású EastMed⁷ gázvezetékprojekt a tervek szerint az izraeli Leviathán gázmezőt köti össze a ciprusi off-shore Aphrodité földgázmezővel, Krétával és esetleg más mezőkkel, valamint európai partnerekkel (akár a görög–bolgár interkonnekton keresztül). Ciprus, Görögország és Izrael 2020 januárjában, Athénban írt alá kormányközi megállapodást egy 1900km-es tenger alatti vezeték kiépítéséről. A vezeték a tervek szerint 2025-re készül el (a kiépítése közel 7 milliárd dollárba kerülhet). A projektet a görög–olasz érdekeltségű IGI Poseidon irányítja (Koutantou, 2020).

Egy másik opció lehet az energiahordozók Törökországon keresztül történő Európába szállítása, de az a régiós viszonyok alapján a jelen politikai helyzetben nem megvalósítható (holott gazdaságilag ez lehetne a leginkább kivitelezhető megoldás).

7 Az EastMed kapcsán megoszlanak az álláspontok: sokan üzleti szempontból nem tartják kifizetődőnek, habár az Európai Bizottság közös érdekű projektnek nyilvánította, és az USA is a projekt mellé állt. Az EU a projektet 34,5 millió euróval támogatja – ami nagyjából a megvalósíthatósági tanulmányt és az egyéb szakértői vizsgálatokat fedezi (Ellinas, 2022).

2. térkép⁸ Gázvezetékprojektek a Mediterráneumban

A ciprusi rendezés szempontjából az elmúlt időszak energetikai konfliktusa tovább bonyolította a helyzetet, és tovább eszkalálta a konfliktust a felek között (*European Council. Council of the European Union*, 2020). Ankara nem ismeri el Ciprusnak a kizárólagos gazdasági övezet-höz való jogát, és tudatosan gátolja, hogy külföldi (amerikai, olasz, francia) vállalatok fogjanak gázkitermelésbe. A Görögország és Ciprus által is ratifikált Egyesült Nemzetek tengerjogi egyezménye (*United Nations Convention on the Law of the Sea*, UNCLOS) értelmében a kontinentális talapzat határa nem haladhatja meg a parti tenger külső határától számított 350 tengeri mérföldet. Az átfedések kiküszöbölése érdekében Ciprus delimitációs egyezményeket kötött a környező országokkal (Kacziba, 2013, 24. o.) Mivel Törökország nem ratifikálta az UNCLOS-t, nem alakult ki egységes álláspont a felek között arról, hogy mit kell az egyes tengeri területek feletti rendezés alapjának tekinteni. Ráadásul Ankara a Ciprus által megkötött delimitációs egyezményeket sem ismeri el.

⁸ Forrás: Samaha, 2019.

Az energetikai felfedezések következtében a görög/ciprusi–török feszültség is fokozódott a térségben. 2018 óta rendszerezések voltak a jellemzően a ciprusi EEZ-be „betévedt” török hajók által kiprovokált incidensek. Az is többször előfordult, hogy a török hadihajók a tengeri manővereikkel igyekeztek kiélezni a helyzetet. Mivel a ciprusi partoknál található gázmezők kiaknázásban az Egyesült Államok is érdekelt, és az Exxon fúróhajója – a török tiltakozások ellenére is – megkezdte a próbafúrásokat, Törökország a saját – *Fatih, Yavuz* és *Oruç Reis* nevű – fúróhajóit szintén a sziget mellé telepítette. Törökország 2022 nyarán egy újabb kutatóhajót küldött a térségbe (Kathimerini, 2022).

2019 és 2021 között többször is felizzott a feszültség a felek között a törököknek a ciprusi EEZ-ben végzett illegális fúrásai, továbbá a saját kizárólagos gazdasági övezetre vonatkozó igényük miatt. A lépéseiket azonban Görögország és az EastMed gázvezetékben érintett Izrael mellett az Egyesült Államok, továbbá Oroszország és az EU is elítélte (*European Council. Council of the European Union*, 2020; *Európai Parlament*, 2020). Az Európai Külügyi Szolgálat a hivatalos közleményében többször is visszautalt azon tanácsi következtetésekre, amelyekben a tagállamok elítélték a Törökország által a kelet-mediterráneumbeli térségben folytatott illegális cselekményeket, egyben Ciprus szuverén jogainak a tiszteletben tartására szólították fel Ankarát (*European External Action Service*, 2019). A ciprusi kormányzat az illegális fúrások miatt – a jogsértőnek vélt tevékenység földrajzi koordinátáinak a pontos megjelölésével – az ENSZ-hez fordult, és ezzel egyidejűleg a helyi hatóságok nemzetközi elfogatóparancs kiadását kezdeményezték a török hajók létezésére ellen (Kambas, 2019). Anasztasziádisz ciprusi elnök a helyzetet az 1974-es eseményekhez hasonlította, s „második török megszállásként” jellemezte. Szerinte Törökországot csak az ottani jelentősebb európai befektetők (elsősorban Németország) nyomására lehetne más álláspontra bírni az energetikai konfliktus és a ciprusi rendezés kapcsán (Gotev, 2019).

A török ciprióták szerint a gázlelőhelyekből származó bevételből mind a görög, mind a török ciprióta félnek részesednie kell, s ennek a garantálásához egy közös felügyelő szerv létrehozására van szükség (*Hürriyet Daily News*, 2019). A feszültség enyhítése érdekében 2019 júliusában Akinci egy, az ENSZ felügyelete alatt álló, független megfigyelők

bevonásával működő, közös felügyelőbizottság felállítására tett javaslatot Anasztasziádisznak (Ioannidou, 2019). A görög ciprióta politikai vezetők nem támogatták ezt, mivel az álláspontjuk szerint az ország szuverén jogaira kell alapozni a kitermelési jogokat. Anasztasziádisz 2020-ban megerősítette, hogy amint Törökország elismeri Ciprusnak a kizárólagos gazdasági övezetéhez és a szénhidrogének kitermeléséhez való jogát, kész garantálni, hogy a török ciprióta közösség is részesülni fog a kitermelésből származó bevételekből (Michael, 2020).

Az energetikai feltárásoknak Ciprus számára óriási jelentőségük lehet. A sziget regionális geostratégiai jelentősége megnövekedett, így a felfedezések magukban hordozhatják az energiaexport lehetőségét és az abból fakadó gazdasági előnyöket – nem utolsósorban a belföldi energiaárak mérséklését is. A szénhidrogének kitermelésére vonatkozó – az uniós 94/22/EC számú irányelvvel harmonizáló – szabályozást 2007-ben fogadta el a ciprusi törvényhozás, bár azt az elmúlt 10 évben többször is módosították; a jelenlegi változata 2019 óta hatályos (*Ministry of Energy, Commerce and Industry*, 2019a). Ciprus külpolitikáját az elmúlt években a többirányú aktivitás, a kelet-mediterráneumbeli fokozottabb kapcsolatépítés és a saját stratégiai szerepének a megerősítése jellemezte. Nicosia a regionális biztonság és stabilitás erősítését szolgáló közel-keleti és kelet-mediterráneumbeli diplomáciai aktivitásával igyekszik hozzájárulni az uniós kül- és biztonságpolitikai célkitűzések megvalósításához, továbbá kiemelt figyelmet szentel az európai uniós érdekképviselésére és lobbitevékenységére. Következésképpen hangsúlyozza azt az álláspontját, miszerint Törökország uniós csatlakozása a ciprusi rendezés függvényében valósulhat meg.

Mindemellett figyelemre méltó, hogy Ciprus egyre nagyobb hangsúlyt fektet a háromoldalú együttműködésekre, amelyek fő célja az energetikai és egyéb területeken történő közös előrejutás mellett a politikai kapcsolatok magas szinten tartása a kelet-mediterráneumi térség fejlődésének, biztonságának és stabilitásának a megteremtése érdekében. Kiemelendő közülük a Görögországgal és Egyiptommal, illetve a ciprusi–görög–izraeli tengelyen kialakított stratégiai együttműködés. A ciprusi álláspont szerint az utóbbi években a mediterrán partnerekkel gyakribbá vált csúcstalálkozók nem Törökország ellen irányulnak, Ankarát a saját magatartása szigeteli el a régiótól (Hazou, 2019). A geopolitikai

helyzetéből adódóan Ciprus stratégiája, hogy nála erősebb regionális partnerekkel igyekszik szövetkezni a külpolitikai céljai elérése érdekében – e kapcsolatok pedig Nicosia tárgyalási pozícióját is erősítik az energetikai konfliktusban.

Törökország számára a rendezetlen ciprusi kérdés is apropót kínált arra, hogy bekapcsolódjon a szigethez közeli gázfeltárásokkal kapcsolatos geopolitikai versengésbe. Ankara célja – teljesen érthető módon – annak biztosítása, hogy az „Észak-ciprusi Török Köztársaság” is részesüljön a kitermelési jogokból. Ezért Erdoğan nem kívánja leállítani a térségbeli feltárási tevékenységet. Az ebből fakadó erődemonstráció és nyomásgyakorlás is a török érdekek védelmét szolgálja.

Hulusi Akar török védelmi miniszter a nyilatkozataiban erősen bírálta azon uniós tagországokat, amelyek az erejükön felül próbálnak befolyást gyakorolni a kelet-mediterráneumi térségben, s ezzel Európa biztonságát és a NATO eredményességét kockáztatják (Kostidis, 2021). A ciprusi delimitációs egyezményekre válaszul Törökország is kötött egyet az „Észak-ciprusi Török Köztársasággal”, amelynek értelmében az a Ciprusi Köztársaság EEZ-jének közel a felét a magáénak tulajdonítja, beleértve a 12-es blokkot is, ahol az Aphrodité mező található. A kitermelési jogokat a török olajvállalat, a Türkiye Petrolleri (TP) kapta meg, amelynek a tulajdonába tartozik többek között a Barbarossa nevű kutatóhajó is (Egeresi, 2019, 58. o.). Mevlüt Çavuşoğlu török külügyminiszter egy észak-ciprusi látogatása során úgy nyilatkozott, hogy Ankara készen áll a ciprusi török közösség védelmére, illetve a sziget körüli szénhidrogénkészletekből történő részesedésének a biztosítására (*Ekathimerini.com*, 2021).

Az ankarai kormányzati nyilatkozatokból az tükröződik, hogy a török vezetés a ciprusi rendezést – az uniós tagság kézzelfogható perspektívájának hiányában – már nem annyira a török EU-csatlakozási tárgyalásokkal, sokkal inkább a Kelet-Mediterránum szénhidrogén-készletei helyzetének az összefüggésében közelíti meg, illetve ütőkártyaként használja azt más uniós ügyek esetében. Miközben azonban a saját gazdasági érdekeit próbálja védeni, Törökország óhatatlanul szembekerül más regionális nagyhatalmakkal, az Egyesült Államokkal és az Európai Unióval is.

Törökország másik stratégiai célja, hogy regionális energiaelosztóvá váljon, éppen ezért a kelet-mediterráneumi és a fekete-tengeri feltárásokat kiemelt figyelemmel követi. Emellett a felfedezések a saját

energiadiverzifikációs céljaihoz is hozzájárulhatnak. Ankara nagy mennyiségű földgáz feltárását jelentette be 2020-ban: a Fekete-tenger alatti Sakarya lelőhely megközelítőleg 510 bcm gázt tartalmazhat (Kacziba, 2020, 176–191. o.; Ellinas, 2022). Habár ez energiafüggetlenséget nem jelent, de egyrészt csökkentheti Törökország importfüggőségét, a gázfogyasztását akár 7–8 évig is biztosíthatja, másrészt jó hatással lehet az utóbbi években egyre lassuló török gazdaságra is, harmadrészt hozzájárulhat a geopolitikai célok eléréséhez akár kül-, akár biztonságpolitikai téren is – összefüggésben a „Kék haza” doktrínával⁹ (Kacziba, 2020, 176–191. o.).

Nem elhanyagolható tény, hogy az energetikai konfliktus a ciprusi rendezés mellett a török–uniós kapcsolatokra is hatással van. Törökország EU-csatlakozási folyamata elakadt, erősen átpolitizálódott, az Európai Parlament még a tárgyalások felfüggesztésére is javaslatot tett. Az ország továbbra is csatlakozó, de nem kiemelt csatlakozó partner. A tanácsi következtetések és az országjelentések is sokkal kritikusabb hangvételűek vele kapcsolatban: elítélik többek között a Kelet-Mediterráneumban végzett – illegálisnak minősített – fúrásokat (*European Parliament*, 2021). Uniós szinten évek óta folyik a vita arról, hogy egy szektorális együttműködésen alapuló stratégiai partnerség megfelelő megoldást jelenthet-e az EU–török kapcsolatok normalizálódásában, s előbbre viheti-e a ciprusi rendezés ügyét.

A görög–török versengés alakulása az energetikai konfliktusban

Görögország és Törökország egyaránt garantőr állam, s mint ilyenek, nagy hatással vannak a ciprusi rendezésre, a kapcsolatuk jelentősen befolyásolja a regionális dinamikát és ebből kifolyólag az energetikai erőharcot is. A görög külpolitikában egy, a Kelet-Mediterráneumban való tudatos és a korábbinál sokkal markánsabb fellépés figyelhető meg, amely összefüggésben van az energetikai felfedezésekkel és Görögország regionális újrapozicionálási stratégiájával. Kiriákosz Micotákisz

⁹ A doktrína energetikai szempontból egyrészt Törökország regionális elosztó szerepét, másrészt a tengeri források feltárását hangsúlyozza.

konzervatív kormányának külpolitikájában az energetikai felfedezések is szerepet kapnak, hiszen azok révén a geopolitikai szerepe európai és regionális szinten is erősödhet (amibe beletartozik az ukrán–orosz háború következményeinek a csillapítása is). Ezt támasztja alá, hogy 2022 májusában felavatták az Alexandroupolis Independent Natural Gas System nevet viselő, évi 8,5 bcm kapacitású úszó LNG-terminált. Az állomás képes az LNG fogadására és tárolására, valamint magában foglal egy úszó egységet, egy tenger alatti és egy szárazföldi vezetékrendszert, illetve más gázszállító rendszerekhez – például az Adria-gázvezetékhez (*Trans Adriatic Pipeline*, TAP) – is csatlakozni tud (Reuters, 2022a). Az Európai Bizottság a támogatásáról biztosította a Görögországot Ciprussal és Izraellel összekötő villamosenergia-vezeték 2,5 milliárd eurós projektjét; a vezetékek a szénhidrogénekből előállított villamos energia szállítását látják majd el (Yannopoulos, 2022). A tengeri szélerőművek kapcsán is új szabályzást tervez a kormányzat, amely a külföldi tőkebefektetések bevonását segítené elő.

A görög–török problémás ügyeket hosszasan lehetne sorolni: szerepelnek köztük tengeri határviták, légtérsérelmi ügyek, migráció, kisebbségvédelmi ügyek és legújabban az energetikai konfliktus (Kacziba, 2018, 28–48. o.). A török–görög érdeellentét egyik alappillére a tengerjogi viták jelentik, amelyek mozgatórugója a földgázmezők kérdése.¹⁰ Míg Törökország a kontinentális talapzatot tekinti kiindulópontnak a közép vonal meghúzásakor, addig Görögország a nemzetközi partvonaltól számítja a határokat (azaz a szigeteket is figyelembe veszi). Ebből kifolyólag például az Ankara és a nyugat-libiai egységkormány által aláírt „delimitációs egyezmény” közel 100.000 km² nagyságú területet szakított le a görög EEZ-ből (Kacziba, 2020, 185. o.).

Szükséges megemlíteni a védelmi szektorban végbement változásokat is, amelyek szoros összefüggésben vannak a növekvő görög–török konfliktussal és a kelet-mediterráneumi fellépéssel is. A görögök katonai kiadásai 2010-óta folyamatosan növekednek: 2020-ban már a GDP több mint 2,5 százalékát tették ki (az uniós átlag 1,3%) (Eurostat, 2020). Athén

¹⁰ E tekintetben az UNCLOS mellett az 1924-es lausanne-i szerződés, az 1963-as montreaux-i konvenció és az 1974-es párizsi szerződések az irányadóak. Ld.: *Ελληνική Δημοκρατία, Υπουργείο Εξωτερικών*, 2018; *Hellenic Republic, Ministry of Foreign Affairs*, 2018a; *Hellenic Republic, Ministry of Foreign Affairs*, 2018b.

mind a katonai, mind a diplomáciai kapcsolatrendszerét meg kívánja erősíteni, mivel a diplomácia ügynevezett puha eszközei önmagukban, a megfelelő *hard power* támogatása nélkül nem tudnák elérni a kívánt célt. Erre jó példa az amerikaiakkal, illetve a franciákkal megkötött katonai együttműködés, valamint a Krétán található Szúda-öbölben, továbbá a Szkiosz szigetén és Alexandrúpoliban található katonai bázis bővítésének az engedélyezése – mindez kétségkívül jelzésértékű Törökország számára. A görög parlament mindig – legutóbb idén – jóváhagyta az amerikaiakkal 1990-ben aláírt katonai együttműködés módosításait, amelyek ellen a baloldal demonstrációkat szervezett, mivel az álláspontjuk szerint azok csupán az amerikai katonai célokat szolgálják, Görögország politikailag nem profitál belőlük (Maltezou, 2022). Nikosz Dendiász görög külügyminiszter több platformon is hangsúlyozta, hogy e megállapodások nem Törökország ellen irányulnak, sokkal inkább Görögország stratégiai autonómiáját biztosítják. Ennek ellenére Athén újonnan alakuló szövetségei kétségtelenül jelzésértékkel bírnak, hiszen átalakítják az eddig alapvetően a törököknek kedvezett katonai erőviszonyokat, ezzel pedig az Égei-tenger térségében kialakult status quót (Dendias, 2021). Mindemellett nem elhanyagolható fejlemény, hogy a hagyományosan az Égei-tengerrel kapcsolatos görög–török tengerjogi viták már eltolódtak Kréta térségébe is. Emlékeztet, hogy a Krétától délre található „Talósz” gázmező feltárása körüli török műveletek komoly konfliktushoz vezettek 2020-ban, s Görögország európai segítséggel megvalósított haditengerészeti gyakorlattal reagált rájuk (Kambas, 2020).

A görög–török nézeteltérések orvoslását célzó, 2002-ben megkezdett, de 2016-ban megszakadt tájékoztató megbeszélések csak 2021 januárjában folytatódtak. A legutóbbi egyeztetés 2022 februárjában történt, amikor a felek az égei-tengeri és a kelet-mediterráneumbeli konfliktust próbálták áttekinteni (*Ekathimerini.com*, 2022a). Dendiász nem volt túl optimista a megbeszélések után: az elmúlt időszakban egyre gyakoribbá vált török provokációkra, köztük a légtérsértési ügyekre hívta fel a figyelmet (*Ελληνική Δημοκρατία, Υπουργείο Εξωτερικών*, 2022b). Összességében az egyeztetések eddig érdemi eredményeket nem hoztak, a céljuk elsősorban az volt, hogy a nemzetközi nyomásnak eleget tegyenek, és leüljenek a tárgyalóasztalhoz, hogy ezzel is a párbeszédre való hajlandóságukat demonstrálják.

Ugyanakkor fontos leszögezni, hogy az energetikai felfedezések következtében a görög–török viták már nem csak a két fél között zajlanak. A többszereplőssé vált konfliktus regionális erőharcában Görögország – erőhátránya tudatában – a régió országaival, az európai partnereivel és az Egyesült Államokkal való kapcsolatai és stratégiai szövetségei révén is Törökországot igyekszik ellensúlyozni. Így Ankara szembekerült az uniós országok mellett az USA-val, Izraellel és Egyiptommal is.

Regionális szövetségek alakulása a ciprusi energetikai konfliktus tükrében

Az energetikai felfedezések az érintett országokra szignifikáns hatással lehetnek, hiszen gázexportőrökké válhatnak, s ez a geopolitikai erőviszonyokban is megmutatkozhat. Mindebből az is következik, hogy a regionális politikai és energetikai együttműködések az elmúlt években megszorodtak, a két- és háromoldalú találkozók megszorodtak, és kialakult egy Egyiptom–Izrael–Ciprus–Görögország-tengely a kelet-mediterráneumi térségben. Ezt támasztja alá a kilencedik alkalommal megrendezett görög–ciprusi–egyiptomi háromoldalú csúcs is, amelyen nemcsak az elektromos interkonnektor felállításáról, de az energetikai együttműködés további megerősítéséről is döntöttek, és újfent elítélték Törökország illegálisnak tartott fúrási tevékenységeit (*Press and Information Office*, 2021).

A regionális energetikai együttműködés kapcsán fontos esemény volt 2019-ben az Eastern Mediterranean Gas Forum (EastMed) első ülése, amelynek keretében azóta regionális találkozók is zajlanak Görögország, Ciprus, Egyiptom, Izrael, Jordánia, Olaszország, Franciaország és a Palesztin Hatóság részvételével (a Világbank, az Amerikai Egyesült Államok és az Európai Unió megfigyelői státuszban vehet részt). A szervezet kiemelt célja az energetikai együttműködés elmélyítése és igazgatása. Feltűnő azonban, hogy a régió energiapolitikájában érdekelt Törökország, Libanon, Líbia és Szíria nem részese az egyeztetéseknek. E mögött kétségkívül az energetikai és politikai konfliktusok állnak, amelyek alatt nem csak a ciprusi helyzetből fakadó görög–ciprusi–törököt kell érteni. Bejrút és Jeruzsálem között is nézeteltérés feszül: Libanon azzal

vádolja Izraelt, hogy a ciprusi–izraeli tengeri határok meghúzásakor elvett tőle egy közel 1000 km²-nyi szakaszt (Egeresi, 2019, 56. o.). Következésképpen a Ciprussal kötendő delimitációs egyezményt mindaddig nem hajlandó ratifikálni, amíg a két ország nem tárgyalja újra az érintett területre vonatkozó szerződését (Egeresi, 2019, 56. o.). Libanon és Szíria között is határvita áll fenn, amelyben Oroszország vállalta magára a mediátori szerepet (Ellinas, 2022). Bár Ciprus és Izrael között érvényben van a delimitációs egyezmény, de az Aphrodité–Yishai mezők közötti ki-termelői jogok kapcsán kialakult vitában még mindig nem sikerült meg-egyezniük (Hazou, 2022).

Egyes elemzők az EastMed katonai lábának a Ciprus, Görögország, Franciaország, Szaúd-Arábia, Egyiptom, Bahrein és az Egyesült Arab Emírségek részvételével létrejött Philia Fórumot tekintik, amelynek tag-jai legutóbb Görögországban tanácskoztak (*Hellenic Republic, Ministry of Foreign Affairs*, 2021).

2. táblázat¹¹

Ratifikált delimitációs egyezmények a régióban

Érintett országok	A megkötés éve
Ciprus–Egyiptom	2003
Ciprus–Izrael	2010
Törökország–„Észak-Ciprusi Török Köztársaság”	2011
Törökország–Líbia	2019
Görögország–Olaszország	2020
Görögország–Egyiptom	2020

Figyelemre méltó, hogy mialatt Ciprus és Görögország szoros re-gionális energetikai és politikai együttműködések alakított ki, Törökország továbbra is az elszigetelődést választotta, de most már nemcsak az EU-val kapcsolatban, de régiós szinten is.¹² Ebből kifolyó-lag az a felvetés, hogy a régiós földgázkincsből egy esetleg Törökország felé kiépítendő vezetéken keresztül Európába juthatna, ha gazdaságilag

¹¹ Egeresi, 2021. 7. o.

¹² Ennek ellensúlyozása érdekében Törökország számára esetleges szövetséges le-hetne Líbia, Libanon vagy a viszonylagos autonómiával rendelkező Gáza (Egeresi, 2019, 61. o.).

racionális is lenne, politikailag a jelen helyzetben megvalósíthatatlan (Egeresi, 2019, 60. o.). Ugyanakkor Izraellel már történtek egyeztetések egy remélt energetikai együttműködés elérése céljából (*Reuters*, 2022b). Izrael regionális szinten meghatározó szereplő, és stratégiaileg érdeke a régiós energetikai szövetségek kialakítása, így a ciprusi rendezés támogatása és a térségbeli béke megteremtése.

Ahogy a ciprusi rendezést, úgy az energetikai konfliktust is szoros figyelemmel követi az Európai Unió. A Josep Borrell által vezetett Európai Külügyi Szolgálat a kelet-mediterráneumbeli fűrási ügyeket az EU–török politikai kapcsolatok részeként kezeli. Az energetikai konfliktus eszkalálódásakor, 2019 októberében szankciós rezsimet vetett ki Törökországra a térségben végrehajtott illegálisnak minősített fűrások miatt. A beutazási korlátozásokat és vagyoni eszközök befagyasztását tartalmazó szankciók jelenleg is hatályosak (*European Council. Council of the European Union*, 2020). A 2019. novemberi tanácsi következtetésekből javaslatként szerepelt az átfogó légiközlekedési megállapodásról szóló tárgyalások felfüggesztése, a Társulási Tanács összehívásának és az EU–Törökország közötti magas szintű párbeszéd elhalasztása. Az Európai Bizottság csökkentette a Törökországnak nyújtott előcsatlakozási támogatást, és az Európai Beruházási Bank is felülvizsgálta az ottani hiteltelési tevékenységét (Külügyminiszterek Tanácsa, 2019). A tagállamok egy része a szigorúbb szankciók bevezetését szorgalmazná, ugyanakkor a Törökországgal hagyományosan jó kapcsolatot ápoló tagok ezt nem támogatják.

A tagországoknak a térséggel való viszonyában kiemelendő az olasz–görög kapcsolatok elmélyülése: 2020-ban delimitációs egyezményt írtak alá, és Olaszország érdekelt az EastMed gázvezeték megépítésében is. Franciaország is megnövelte a régiós aktivitását: megerősítette a védelmi együttműködését Görögországgal, valamint a 2020-as Med7-elnökségek az Ajaccióban kiadott nyilatkozatban a keményebb szankciók bevetését helyezték előtérbe, amennyiben Törökország nem mutat együttműködési hajlandóságot a regionális problémák megoldásában (*Ministère de l'Europe et des Affaires Étrangères*, 2020). Emmanuel Macron elnök a görög–török konfliktus közepette azonnal a görögök pártjára állt, míg Németország – az EU–török kapcsolatokat féltve – óvatosabb volt. A határozottabb francia fellépés azt is előrevetíti, hogy

a térségre stratégiai prioritásként tekintenek Párizsban, és a szénhidrogének kitermelése kapcsán fel fognak lépni a saját érdekeik védelmében – mindezzel az ország uniós erejét is demonstrálva.

Az Amerikai Egyesült Államokkal kialakult szoros együttműködés szintén fontos eleme a regionális hatalmi viszonyoknak. Bár a ciprusi rendezésben az USA nem tekinthető meghatározó szereplőnek, ám regionális energetikai téren már jobban érdekelt a régió stabilitásának a biztosításában, tekintettel a szénhidrogének kitermelésében részt vevő amerikai cégekre is. A török–amerikai kapcsolatok az utóbbi években nem éppen a fénykorukat élik, a török külügyminiszter szeptember végi washingtoni látogatása ezért az F–16-os vadászgépek eladására vonatkozó, régóta húzódott kongresszusi hozzájárulás megszerzése mellett a kapcsolatok rendezését is szolgálta (*Reuters*, 2022c; *Daily Sabah*, 2022).

Mindeközben az amerikai–görög kapcsolatok tovább erősödtek. Micotákisz volt az első görög miniszterelnök, aki a kongresszus előtt is felszólalhatott az elnöki látogatása keretében (*ANA-MPA*, 2022). Azt, hogy a kelet-mediterráneumi térség kiemelt jelentőségű az Egyesült Államok számára, mi sem bizonyítja jobban, mint a Görögország, Ciprus, Izrael és az USA részvételével (és az EastMed mellett szintén Törökország kihagyásával) működő 3+1 fórum, amelynek célja a régiós stabilitás és együttműködés előmozdítása (*Hellenic Republic, Ministry of Foreign Affairs*, 2022). Geoffrey R. Pyatt amerikai nagykövet, aki 2022 áprilisában fejezte be az athéni külszolgálatát, a leköszönő interjújában kifejtette, hogy a Szuda-öbölbeli amerikai jelenlét is a Kelet-Mediterráneum iránti fokozott amerikai elköteleződést támasztja alá, hiszen hazája stratégiai célja, hogy a konfliktusos területeken szükség esetén gyorsan és hatékonyan be tudjanak avatkozni. Mint mondta, Görögország több tekintetben is újrairja a délkelet-európai energetikai térképet, növelve a geopolitikai stratégiai szerepét. Azt is hangsúlyozta, hogy a görög–török 2020-as konfliktus további fokozódásának a megállításában az Amerikai Egyesült Államoknak komoly szerepe volt (Ellis, 2022).

Néhány gondolatot érdemes Oroszországra is fordítani, amely hagyományosan jó kapcsolatot ápol Ciprussal, ugyanakkor az ottani energetikai konfliktusból kimaradt, mivel a stratégiai érdekeit helyezte előtérbe a potenciális hatalommaximalizálással szemben, így elismerte a török érdekeket, de szem előtt tartotta a ciprusi pénzügyi szektorban betöltött

saját pozícióját (Kacziba, 2021). Mindemellett a 2015-ös uniós szankciók és az amerikai nyomás hatására az oroszok részéről a fegyverszállítás és a ciprusi haditengerészeti kikötők használata is jelentősen csökkent (Stronski, 2021). A rendezésben egyébként Moszkva hagyományosan a görög ciprióta álláspontot támogatta (Charalambous, 2021).

Mindezek alapján egyértelmű, hogy az energetikai konfliktus és a földgázlelőhelyekért vívott nemzetközi harc komoly biztonságpolitikai kihívássá vált a kelet-mediterráneumi térségben. Törökország nemcsak Görögországgal és Ciprussal, de Egyiptommal, Izraellel, Franciaországgal, az USA-val és az Európai Unióval is szembekerült. Ugyanakkor a Sakarya lelőhely felfedezése következtében az is valószínű, hogy Ankarára proaktívabb szerepet tölthet be a térség energetikai folyamataiban (Kacziba, 2020, 176–191. o.).

Az energetikai felfedezések hatása a ciprusi rendezésre

A rendezési folyamatban, illetve annak jövőjét illetően kétségtelenül jelentős szerepet játszik Törökország és elsősorban Erdoğan elnök politikája, valamint Ankarának az EU-hoz fűződő aktuális viszonya. Ugyanakkor a rendezés sikerét vagy sikertelenségét nem lehet kizárólag Erdoğan személyéhez kötni, ami magában hordozza azt is, hogy egy esetleges török elnökváltás az összetett kérdéseket tartalmazó rendezésben nem feltétlenül fog azonnali előrelépést eredményezni. A folyamatban fontos hangsúlyozni a vitás kérdések interdependenciáját és szoros összefüggőségét, hiszen a jelenlegi helyzet egy rendkívül átpolitizált, számos érdekellentét és érdekesoport köré koncentrált akut probléma, amelyet nagyban befolyásol az aktuálpolitika.

Ersin Tatar, aki 2020 óta az észak-ciprusi vezető, Erdoğanhoz sokkal közelebb áll elődjénél, sőt sokak szerint annak bábja. Emiatt az Akıncı–Anasztasziádisz-időszak óta figyelemre méltóan romlottak a két entitás közötti kapcsolatok, és egyre távolodnak a rendezést illető álláspontok. Anastasziádisz elnök 2023 februárjában leköszön, utódja a volt külügyminiszter, Nikosz Hrisztodulidisz lehet, aki kampánybeszédében azt hangsúlyozta, hogy az egyesített Ciprus csak garantőr államok nélkül

képzelhető el (Theodoulou, 2022). Tekintettel arra, hogy a jelenlegi görög ciprióta elnök rendezési politikáját sok kritika érte (a saját pártjából is), nem elképzelhetetlen, hogy Hrisztodulidisz a megválasztása esetén markánsabban fog fellépni. A rendezési tárgyalások kimenetelének a bizonytalanságát tovább növeli a szénhidrogének kiaknázása miatti konfliktus, amely a nemzetközi figyelmet újra a régióra irányította, és új szereplők is érdekelttek lettek a térség jövőjét illetően, ami akár mediátori tényezőként is bírhat a továbbiakban.

Az elmúlt időszak kiélezett területi vitáit a földgázmezők felfedezése robbantotta be, s azok sokkal összetettebbé váltak: már nemcsak kétoldalúak – görög/ciprusi–török –, hanem sokszereplősek lettek, emiatt a rendezésük is bonyolultabbá vált. A határviták természetesen nem csupán a szénhidrogének birtoklása, de annak a tranzitja miatt is fontosak. A szövetségesek és az ellenérdekeltek hálózata is összetett, s rendkívül izgalmassá teszi a geopolitikai mérkőzést, hiszen a három-/négyoldalú görög–ciprusi–izraeli–egyiptomi tengely és Törökország mellett megjelenik a földgázmezők kitermelésében érdekelt Egyesült Államok és Franciaország is.

Az energetikai felfedezésekkel járó konfliktus és a ciprusi rendezés egy egymástól kölcsönösen függő helyzetű formálódott, hiszen az utóbbi megoldhatná a szénhidrogének kitermelésének az ügyét és előbbre vihetné a regionális stabilitást. Ebből az is következik, hogy a görög ciprióta elképzelések szerint megvalósuló rendezéskor Ciprus „megszabadulhatna” a török beavatkozás alól, és Törökországot „kizárhatná” a sziget körüli kitermelésből.

Az energiaátmenet és a klímaváltozás elleni harc szempontjából a Ciprus körüli földgázmezők jelentősége a jövőben még inkább fokozódni fog. Következésképp kijelenthető, hogy a Cipruson, illetve a ciprusi rendezés körül zajló politikai folyamatok mozgatórugója erősen kötődni fog a földgáz-kitermelési jogok megszerzéséhez. Uniós szinten bevett szokás, hogy a politikailag kiemelt fontosságú, de komplex konfliktusok esetén a közvetítésre különmegbízottakat jelölnek ki (ld.: Belgrád–Pristina-párbeszéd), akik a felek közötti kompromisszumos megoldást igyekeznek elősegíteni. Így nem elképzelhetetlen, hogy a közeljövőben egy, a kelet-mediterráneumi energetikai ügyekért felelős különmegbízott fognak kijelölni.

Következtetések

A szénhidrogénekért vívott harcban Ciprus geopolitikai szerepe is felértékelődött, hiszen ha korlátozott mértékben is, de Európa gázdiverzifikációjára is valamilyen szintű megoldást nyújthat. Mindemellett az energetikai feltárások következtében a ciprusi rendezés szemszögéből releváns geopolitikai harc többszereplőssé vált, és egy komplexebb biztonságpolitikai helyzetet teremtett. Ezt támasztja alá az is, hogy regionális szinten megnövekedett a Ciprus részvételével létrejött együttműködési formák száma is.

A politikai szereplők mellett az üzleti szféra is érintetté vált: a felfedezések az energetikai nagyvállalatok érdeklődését is felkeltették, amelyek számára elengedhetetlen a biztonságos befektetési környezet, amihez szükség van a ciprusi rendezésben történő előrelépésre. A görög ciprióta fél számára kedvező fejlemény a francia–olasz ENI–Total konzorcium fúrási tevékenységének a folytatása Ciprus partjainál (Reuters, 2022). A munkálatok intenzitásának a fokozásához viszont alapvető a regionális konfliktusok tisztázása, például az Aphrodité mező körüli vitás ügyek rendezése. Mivel a nagyhatalmak is egyre inkább érdekeltté váltak az energetikai konfliktusban és így a ciprusi rendezés előbbre vitelében, továbbá a regionális béke megteremtésében, nem szabad alábecsülni a mediátori szerepüket. Az Egyesült Államok számára az lenne a kedvező, ha az orosz gázfüggőség mihamarabb csökkenne, és gyors megoldás születne; Victoria Nuland amerikai államtitkár a régióba tett legutóbbi látogatása során kifejezetten az LNG-megoldásokat szorgalmazta, de az Egyiptomot Krétával és a görög szárazfölddel összekötő EuroAfrika, valamint az Izrael és Ciprus közötti EuroÁzsia Interkonnektor is az Egyesült Államok politikai támogatását élvezi, hiszen a jövőbeli energiaátmenetben komoly szerepük lehet (Stamouli, 2022). Az EuroÁzsia Interkonnektor Ciprust Krétával összekötő részét az Európai Unió 657 millió euróval támogatja, és a cél, hogy 2025-re elkészüljön (a teljes projekt összege 1,6 milliárd euró). Mindazonáltal fontos szempont, hogy valamilyeni megoldás tényleges megvalósításához nemcsak politikai támogatás szükséges, de elengedhetetlen a technika felkészültség is.

Azt is érdemes leszögezni, hogy bár a gázfeltárások eddig nem vitték előre a béke ügyét a régióban, de olyan jelentős gazdasági potenciált

is magukban hordozhatnak, amelyek az évek óta fennálló politikai viták rendezését szolgálhatják. Ugyanakkor a ciprusi rendezést illető pozitív előrelépés az energetikai fejleményekre is jó hatással lehet.

A ciprusi rendezés jövőjével kapcsolatban nem túl optimisták az előrejelzések, a dinamikájában viszont, úgy tűnik, a jelenlegi trend fog folytatódni: a vele összefüggő politikai folyamatok továbbra is erősen kapcsolódnak majd a szénhidrogének kitermeléséhez. Törökország az uniós csatlakozása „elakadása” következtében – érthető módon – a ciprusi rendezést a szénhidrogénkészletekkel összefüggésben közelíti meg. Egyelőre nem rajzolódik ki olyan török álláspont, amely szerint Ankara anélkül is képes lenne a török ciprióta érdekeket érvényesíteni a kitermelésben, hogy jelentős regionális konfliktust generálna. Törökország számára a rendezés feltétele a saját katonai jelenlétének a fenntartása Cipruson: azzal érvel, hogy csak így tudják megvédeni a török közösség érdekeit – a szénhidrogének kapcsán annak biztosítását, hogy ők is részesüljenek a gazdasági előnyökből – és az energetikai ügyek kontroll alatt tartását.

Nicosia ezzel ellentétben továbbra is a garantőr államok nélküli egyesített Ciprusban érdekelt, és így csak akkor tudják a szénhidrogének kitermeléséből a török ciprióták részesedését garantálni, ha Ankara elismeri Ciprus kizárólagos gazdasági övezetét. Az elmúlt időszak stratégiai szövetségei és az energetikai felfedezések hozzájárultak Ciprus tárgyalási pozíciójának az erősítéséhez, ebből kifolyólag neki sem érdeke bármilyen közös kitermelésre irányuló alkuba belemennie (Evaghoras L, 2020).

Az energiapolitika mindig is fontos geopolitikai kérdés volt, s ezt a jelenlegi orosz–ukrán háború még világosabbá tette. Az Európai Unió célja, hogy 2027-re megszüntesse az Oroszországból származó energiaimporttól való függőségét és növelje a diverzifikációs lehetőségeit. Így a globális energiapiac gyors változására lehet számítani, és az energiahiány „stratégiai sebezhetőséget” eredményez. Az EU 2022 júniusában egy háromoldalú megállapodást kötött Egyiptommal és Izraellel Európa LNG-ellátásáról (Euractiv, 2022). Az Európai Parlament, az Európai Unió Tanácsa, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság, valamint a Régiók Európai Bizottságának az „EU külső energiaügyi szerepvállalása a változó világban” című közös közleménye is kiemeli az energiabiztonság és az energiaellátás diverzifikációját, beleértve az LNG-ellátás

növelését. Továbbá a dokumentum kihangsúlyozza, hogy az Európai Unió az energetikai átállás és a megújuló energiaforrások felszabadítása érdekében támogatni fogja a regionális együttműködést a kelet- és dél-mediterráneumi térségben (Európai Bizottság és az Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviselője, 2022).

A Kelet-Mediterráneumban felfedezett gázmezők nem elhanyagolható potenciált hordoznak magukban: hozzájárulhatnak Európa energiaátmenetéhez és a diverzifikációhoz. A jelenlegi geopolitikai válság az Európai Uniónak arra is lehetőséget kínál, hogy rendezze az utóbbi időkben megromlott kapcsolatait Törökországgal. Ehhez fokoznia kell a mediátori tevékenységét annak érdekében, hogy a kelet-mediterráneumi konfliktus csillapodjon, és a ciprusi rendezés kapcsán is hathatós előrelépés történjen (ami egyben az energetikai konfliktusra is pozitív hatással lehet).

Irodalomjegyzék

- ANA-MPA (2022). PM Mitsotakis Invited by House Speaker Pelosi to Address US Congress on May 17. A letöltés ideje: 2022. május 20. <https://www.amna.gr/en/article/642803/PM-Mitsotakis-invited-by-House-Speaker-Pelosi-to-address-US-Congress-on-May-17>.
- Austvik, Ole Gunnar és Rzayeva, Gulmira (2016). Turkey in the Geopolitics of Natural Gas. M-RCBG Associate Working Paper Series, (66), 1–17.
- Borrell, Josep (2022). Energy Policy Is at the Centre of EU Foreign Policy. A letöltés ideje: 2022. május 21. https://www.eeas.europa.eu/eeas/energy-policy-centre-eu-foreign-policy_en.
- Charalambous, Annie (2021). Russia to Try to Involve UN Security Council into a More Active Role on Cyprus Issue. A letöltés ideje: 2021. november 9. <https://in-cyprus.philenews.com/russia-to-try-to-involve-un-security-council-into-a-more-active-role-on-cyprus-issue/>.
- Council of the European Union (2019a). Council Decision (CFSP) 2019/1894 of 11 November 2019 Concerning Restrictive Measures in View of Turkey's Unauthorised Drilling Activities in the Eastern Mediterranean. A letöltés ideje: 2021. november 15. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32019D1894&from=GA>.
- Council of the European Union (2019b). Outcome of the Council Meeting. 3726th Council Meeting. Foreign Affairs. A letöltés ideje: 2022. január 10. <https://www.consilium.europa.eu/media/41323/st13976-en19.pdf>.

- Cyprus News Agency (2016). Anastasiades Says He Will Not Accept any Downgrading of the RoC. *CyprusMail*. A letöltés ideje: 2021. november 9. <https://cyprus-mail.com/2016/05/25/un-not-arrange-meetings-constantinople-says-haq/>.
- Csorba Éva (2022). A ciprusi rendezés áttekintése az Anasztasziadesz-Akinci időszak (2015–2020) és a ciprusi energetikai konfliktus tükrében. *Külügyi Műhely-Gyorselemzés*, (5).
- Daily Sabah* (2022). Turkish Delegation Flies to US for Talks on Sale of F-16 Fighters. A letöltés ideje: 2022. október 3. <https://www.dailysabah.com/business/defense/turkish-delegation-flies-to-us-for-talks-on-sale-of-f-16-fighters>.
- Dendias, Nikos (2021). Turkey's Opinion Was Not an Issue for US. A letöltés ideje: 2021. október 28. <https://www.ekathimerini.com/opinion/interviews/1170104/dendias-turkey-s-opinion-was-not-an-issue-for-us/>.
- Egeresi Zoltán (2019). Kelet-mediterráneumi gázkincs: a ciprusi válság új dimenzióban. *Nemzet és Biztonság*, (2), 50–63.
- Ekathimerini.com* (2021). Turkey Plans More Drilling off Cyprus. A letöltés ideje: 2022. május 13. <https://www.ekathimerini.com/news/1163823/turkey-plans-more-drilling-off-cyprus/>.
- Ekathimerini.com* (2022a). 64th Round of Exploratory Talks on Feb 22. A letöltés ideje: 2022. április 16. <https://www.ekathimerini.com/news/1177868/64th-round-of-exploratory-talks-on-feb-22/>.
- Ekathimerini.com* (2022b). Cyprus to Export Natural Gas by 2026, Energy Minister Says. A letöltés ideje: 2022. május 5. <https://www.ekathimerini.com/economy/1183547/cyprus-to-export-natural-gas-by-2026-energy-minister-says/>.
- Ekathimerini.com* (2022c). Eni–Total to Probably Start Drilling off Cyprus This Month. A letöltés ideje: 2022. május 13. <https://www.ekathimerini.com/economy/1184237/eni-total-to-probably-start-drilling-off-cyprus-this-month/>.
- Ekathimerini.com* (2022d). Turkish Drilling Activities Planned for Early July, Says Official. A letöltés ideje: 2022. május 16. <https://www.ekathimerini.com/news/1184153/turkish-drilling-activities-planned-for-early-july-says-official/>.
- Ekathimerini.com* (2022e). Turkey Sends off New Drill Ship into Eastern Mediterranean. A letöltés ideje: 2022. szeptember 16. <https://www.ekathimerini.com/news/1190863/turkey-sends-off-new-drill-ship-into-eastern-mediterranean/>.

Ellinas, Charles (2022). *Energy and Geopolitics in the Eastern Mediterranean*. Washington, DC: Atlantic Council Global Energy Center.

Ελληνική Δημοκρατία, Υπουργείο Εξωτερικών [Görög Köztársaság, Külügyminisztérium] (2018). Σημαντικές Διεθνείς Συνθήκες που αφορούν την Ελλάδα [Fontos nemzetközi szerződések Görögországgal kapcsolatban]. A letöltés ideje: 2022. szeptember 28. <https://www.mfa.gr/to-ypourgeio/diethneis-symvaseis/semantikes-diethneis-suntheke-pou-aphoroun-ten-ellada.html>.

Ελληνική Δημοκρατία, Υπουργείο Εξωτερικών [Görög Köztársaság, Külügyminisztérium] (2022b). Συνέντευξη Υπουργού Εξωτερικών, Νίκου Δένδια, στην Εφημερίδα «Παραπολιτικά» και στον δημ/φο, Κώστα Παπαχλιμίντζο [Nikosz Dendiásznak a *Parapolitika* című lapban Kosztasz Papachlimintszónak adott nyilvános interjúja]. A letöltés ideje: 2022. május 13. <https://www.mfa.gr/epikairotita/diloseis-omilies/sunenteuxe-upourgou-exoterikon-nikou-dendia-sten-ephemerida-parapolitika-kai-ston-dempho-kosta-papakhlimitzos-26022022.html>.

Ελληνική Δημοκρατία, Υπουργείο Εξωτερικών [Görög Köztársaság, Külügyminisztérium] (2022a). Ανακοίνωση Υπουργείου Εξωτερικών για την πραγματοποίηση διαβήματος διαμαρτυρίας προς την τουρκική πλευρά αναφορικά με πρωτοφανή αριθμό υπερπτήσεων ελληνικού εδάφους από τουρκικά μαχητικά [A külügyminisztérium közleménye a görög területre eddig példátlan számban berepült török egységek ellen tiltakozó felvonulás megvalósításáról]. A letöltés ideje: 2022. május 13. <https://www.mfa.gr/epikairotita/diloseis-omilies/anakoinose-upourgeiou-exoterikon-gia-ten-pragmatopoiесе-diabematos-diamarturias-pros-ten-tourkike-pleura-anaphorika-me-protophane-arithmo-uperpte-seon-ellenikou-edaphous-apo-tourkika-makhetika-28042022.html>.

Ellis, Tom (2022). US Helped Keep Aegean Crisis from Spiraling out of Control. A letöltés ideje: 2022. április 30. <https://www.ekathimerini.com/opinion/interviews/1183214/us-helped-keep-aegean-crisis-from-spiraling-out-of-control/>.

Euractiv (2022). EU Signs Gas Deal with Egypt, Israel to End 'Dependency on Russia'. A letöltés ideje: 2022. szeptember 15. <https://www.euractiv.com/section/energy/news/eu-signs-gas-deal-with-egypt-israel-to-end-dependency-on-russia/>.

Ευρωπαϊκή Bizottság és az Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviselője (2022). Joint Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of

- the Regions. EU External Energy Engagement in a Changing World. *EUR-Lex.europa.eu*. A letöltés ideje: 2022. május 21. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=JOIN%3A2022%3A23%3AFIN&qid=1653033264976>.
- Európai Parlament* (2020). Eastern Mediterranean: Turkey Must Immediately End Illegal Drilling Activities. A letöltés ideje: 2021. október 28. <https://www.europarl.europa.eu/news/hu/press-room/20200910IPR86828/eastern-mediterranean-turkey-must-immediately-end-illegal-drilling-activities>.
- European Commission* (2020). Cyprus' Integrated National Energy and Climate Plan. A letöltés ideje: 2022. április 6. https://ec.europa.eu/energy/sites/default/files/documents/cy_final_necp_main_en.pdf.
- European Council* (2020). European Council Meeting (15 and 16 October 2020) – Conclusions. A letöltés ideje: 2021. október 28. <https://www.consilium.europa.eu/media/46341/1516-10-20-euco-conclusions-en.pdf>.
- European Council. Council of the European Union* (2020). Sanctions Regime Against Illegal Drilling Activities in the Eastern Mediterranean Extended by One Year. A letöltés ideje: 2021. november 15. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/11/06/sanctions-regime-against-illegal-drilling-activities-in-the-eastern-mediterranean-extended-by-one-year/>.
- European External Action Service (2019). Statement by High Representative/ Vice-President Federica Mogherini on Turkey's New Drilling Operation Northeast of Cyprus. *European Union External Action*. A letöltés ideje: 2021. október 28. https://eeas.europa.eu/delegations/trinidad-and-tobago/65141/node/65141_ko.
- European Parliament* (2021). European Parliament Resolution of 19 May 2021 on the 2019–2020 Commission Reports on Turkey. A letöltés ideje: 2021. november 15. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0243_EN.html.
- Eurostat* (2020). Government Expenditure on Defence. A letöltés ideje: 2022. május 10. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Government_expenditure_on_defence.
- Evaghoras L., Evaghorou (2020). Energy Developments in the Eastern Mediterranean Region and Geostrategic Implications on the Cyprus Issue. Pireusz: University of Piraeus.

- Gotev, Georgi (2019). EU 'in Full Solidarity' with Cyprus over Turkey Drilling. *Euractiv*. A letöltés ideje: 2021. október 28. <https://www.euractiv.com/section/energy/news/eu-in-full-solidarity-with-cyprus-over-turkey-drilling/>.
- Grigoriadis, N. Ioannis (2017). Cyprus Negotiations Thwarted by Issues on Security and Guarantees. *SWP*. A letöltés ideje: 2022. október 3. https://www.swp-berlin.org/publications/products/comments/2017C28_gri.pdf.
- Hazou, Elias (2019). Trilateral Summits 'Not Designed to Isolate Turkey', Cyprus Says. *CyprusMail*. A letöltés ideje: 2021. november 9. <https://cyprus-mail.com/2019/03/21/trilateral-summits-not-designed-to-isolate-turkey-cyprus-says/>.
- Hazou, Elias (2022). Cyprus and the Shifting Sands of East Med Energy. *CyprusMail*. A letöltés ideje: 2022. május 1. <https://cyprus-mail.com/2022/04/17/cyprus-and-the-shifting-sands-of-east-med-energy/>.
- Hellenic Republic, Ministry of Foreign Affairs* (2018a). Turkish Claims Regarding the Demilitarization of Islands in the Aegean Sea. A letöltés ideje: 2022. szeptember 28. <https://www.mfa.gr/en/issues-of-greek-turkish-relations/relevant-documents/turkish-claims-regarding-the-demilitarization-of-islands-in-the-aegean-sea.html>.
- Hellenic Republic, Ministry of Foreign Affairs* (2018b). Turkish Claims. A letöltés ideje: 2022. szeptember 28. <https://www.mfa.gr/en/issues-of-greek-turkish-relations/relevant-documents/turkish-claims.html>.
- Hellenic Republic, Ministry of Foreign Affairs* (2021). Ministry of Foreign Affairs Announcement on the "Philia Forum" Meeting of Foreign Ministers (Athens, 11 February 2021). A letöltés ideje: 2022. május 13. <https://www.mfa.gr/en/current-affairs/statements-speeches/ministry-of-foreign-affairs-announcement-on-the-philia-forum-meeting-of-foreign-ministers-athens-11-february-2021.html>.
- Hellenic Republic, Ministry of Foreign Affairs* (2022). 3+1 Virtual Foreign Ministerial Joint Statement. A letöltés ideje: 2022. május 10. <https://www.mfa.gr/en/current-affairs/statements-speeches/virtual-foreign-ministerial-joint-statement.html>.
- Hürriyet Daily News* (2019). Turkish Cyprus Pledges 'Retaliation' in Gas Row. A letöltés ideje: 2022. május 5. <https://www.hurriyetdailynews.com/turkey-to-retaliate-against-greek-cyprus-plan-to-arrest-its-drilling-personnel-144082>.

- Industrial Development Bank of Turkey (2019). Sector Overview Energy. *TSKB*. A letöltés ideje: 2021. október 28. <https://www.tskb.com.tr/i/assets/document/pdf/sector-overview-energy-2018-12-low-resolution-final.pdf>, 32. o.
- Ioannidou, Lizzy (2019). President Anastasiades Received Akinci's Proposal for Co-Management of Natural Resources. *CyprusMail*. A letöltés ideje: 2022. május 10. <https://cyprus-mail.com/2019/07/14/president-anastasiades-receives-akincis-proposal-for-co-management-of-hydrocarbons/>.
- Kacziba Péter (2013). A ciprusi földgázkinés szerepe a Kelet-Mediterráneum geopolitikai átrendeződésében. *Kül-Világ*, 10(3–4).
- Kacziba Péter (2018). Provokáció vagy normalizáció: Erdoğan elnök görögországi látogatása és annak háttere. *Külgvi Szemle*, 17(3), 28–48., https://kki.hu/assets/upload/2_Kacziba_Peeter.pdf.
- Kacziba Péter (2020). Törökország fekete-tengeri gázfeltárásai. *Pólusok*, 1(1), 176–191., <https://journals.lib.pte.hu/index.php/polusok/article/view/3500/3255>.
- Kacziba Péter (2021). Gas Discoveries in Cyprus: the Limits of Russian Influence. *International Journal of Euro-Mediterranean*, 14(2), <https://emuni.si/ISSN/2232-6022/14.2.3-38.pdf>.
- Kambas, Michele (2019). Cyprus Issues Arrest Warrants for Turkey Drill Ship Crew. *Reuters*. A letöltés ideje: 2021. december 10. <https://www.reuters.com/article/us-cyprus-turkey-idUSKCNITE2ED>.
- Kambas, Michele (2020). Greek, Turkish Warships in 'Mini Collision' Ankara Calls Provocative. *Reuters*. A letöltés ideje: 2021. december 10. <https://www.reuters.com/article/us-greece-turkey-warships-idUSKCN25A16I>.
- Ker-Lindsay, James (2011). *The Cyprus Problem. What Everyone Needs to Know*. Oxford: Oxford University Press, 78–93. o.
- Kostidis, Manolis (2021). Turkish Defense Minister's Comments Stroke Tension. *Ekathimerini.com*. A letöltés ideje: 2021. október 28. <https://www.ekathimerini.com/news/1169801/turkey-defense-minister-comments-stroke-tension-in-east-med/>.
- Koutantou, Angeliki (2020). Greece, Israel, Cyprus Sign EastMed Gas Pipeline Deal. *Reuters*. A letöltés ideje: 2022. május 10. <https://www.reuters.com/article/us-greece-cyprus-israel-pipeline-idUSKBNIZ10R5>.
- Maltezou, Renee (2022). Greek Parliament Approves Defence Pact Change on Eve of PM's Visit to U.S. *Reuters*. A letöltés ideje: 2022. május

13. <https://www.usnews.com/news/world/articles/2022-05-12/greek-parliament-approves-defence-pact-change-on-eve-of-pms-visit-to-u-s>.
- Michael, Peter (2020). Anastasiades: If Akinci Re-Elected, Talks Can 'Definitely' Resume. *CyprusMail*. A letöltés ideje: 2021. december 10. <https://cyprus-mail.com/2020/06/06/anastasiades-if-akinci-re-elected-talks-can-definitely-resume/>.
- Ministère de l'Europe et des Affaires Étrangères (2020). Ajaccio Declaration After the 7th Summit of the Southern EU countries (MED7) (10 Sept. 20). A letöltés ideje: 2021. szeptember 15. <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/french-foreign-policy/europe/news/article/ajaccio-declaration-after-the-7th-summit-of-the-southern-eu-countries-med7-10>.
- Ministry of Energy, Commerce and Industry (2019a). Νόμοι – Κανονισμοί [Törvények – rendeletek]. A letöltés ideje: 2022. május 15. http://www.meci.gov.cy/meci/hydrocarbon.nsf/page09_gr/page09_gr?OpenDocument.
- Ministry of Energy, Commerce and Industry (2019b). Κανονιστικές διοικητικές πράξεις [Rendszeres közigazgatási cselekvések]. A letöltés ideje: 2022. május 15. [http://www.meci.gov.cy/meci/hydrocarbon.nsf/A427833649ECDD72C2257DF9004115C8/\\$file/KDP_248_2019.pdf](http://www.meci.gov.cy/meci/hydrocarbon.nsf/A427833649ECDD72C2257DF9004115C8/$file/KDP_248_2019.pdf).
- Ministry of Energy, Commerce and Industry (2021). Άδειες που έχουν χορηγηθεί [Engedélyek megadva]. A letöltés ideje: 2022. május 15. http://www.meci.gov.cy/meci/hydrocarbon.nsf/page16_gr/page16_gr?OpenDocument.
- Morgenthau, Hans és Thompson, Kenneth és Clinton, David (2005). *Politics Among Nations*. New York, NY: McGraw–Hill Education.
- Pirishis, George (2022). Two Possible Options for the Development of the Aphrodite Gas Field. *CyprusMail*. A letöltés ideje: 2022. május 13. <https://cyprus-mail.com/2022/04/29/two-possible-options-for-the-development-of-the-aphrodite-gas-field/>.
- Press and Information Office (2021). 9th Greece–Cyprus–Egypt, Trilateral Summit – Joint Declaration. A letöltés ideje: 2021. október 28. <https://www.pio.gov.cy/en/press-releases-article.html?id=23474#flat>.
- Reuters (2022a). Greece, Bulgaria Say New LNG Terminal Will Help Cut Reliance on Russia. A letöltés ideje: 2022. május 3. <https://www.reuters.com/business/energy/greece-bulgaria-say-new-lng-terminal-will-help-cut-reliance-russia-2022-05-03/>.
- Reuters (2022b). Erdogan Tells Israel's Herzog Synergy in Energy Mutually Beneficial –Turkish Presidency. A letöltés ideje: 2022. május

3. <https://www.reuters.com/world/middle-east/erdogan-tells-israels-herzog-synergy-energy-mutually-beneficial-turkish-2022-04-01/>.
Reuters (2022c). Turkey's Cavusoglu Says Blinken Invited Him for First Talks in Three Years. A letöltés ideje: 2022. május 3. <https://www.reuters.com/world/turkeys-cavusoglu-says-blinken-invited-him-washington-talks-may-18-2022-04-07/>.
- Reuters* (2022d). Eni–Total Consortium Starts Exploratory Gas Drilling off Cyprus. A letöltés ideje: 2022. június 15. <https://www.reuters.com/business/energy/eni-total-consortium-starts-exploratory-gas-drilling-off-cyprus-2022-05-23/>.
- Reuters* (2022e). TotalEnergies and ENI Make Major Gas Discovery off the Shore of Cyprus. A letöltés ideje: 2022. szeptember 15. <https://www.reuters.com/business/energy/totalenergies-eni-make-major-gas-discovery-off-shore-cyprus-2022-08-22/>.
- Samaha, Nour (2019). US–Russia Rivalry in the Middle East Is Now Spilling over into the Mediterranean Sea. *Euractiv*. A letöltés ideje: 2022. május 11. <https://www.euractiv.com/section/energy/opinion/us-russia-rivalry-in-the-middle-east-is-now-spilling-over-into-the-mediterranean-sea/>.
- Security Council* (2017). Report of the Secretary-General on His Mission of Good Offices in Cyprus. A letöltés ideje: 2021. november 9. http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_2017_814.pdf.
- Stamouli, Nektaria (2022). Ukraine War Piles Pressure on Southeastern Europe to Find New Gas. *Politico*. A letöltés ideje: 2022. május 1. <https://www.politico.eu/article/ukraine-war-pressure-europe-balkans-new-gas-south/>.
- Stefanini, Sara (2016). Best Chance Cyprus Has Had for Peace. *Politico*. A letöltés ideje: 2021. november 9. <https://www.politico.eu/article/cyprus-reunification-peace-nicos-anastasiades-mustafa-akinci/>.
- Stronski, Paul (2021). A Difficult Balancing Act: Russia's Role in the Eastern Mediterranean. *Carnegie Endowment for International Peace*. A letöltés ideje: 2022. április 10. <https://carnegieendowment.org/2021/06/28/difficult-balancing-act-russia-s-role-in-eastern-mediterranean-pub-84847>.
- Theodoulou, Nick (2022). Ex-Foreign Minister Nikos Christodoulides Launches Presidential Bid. *CyprusMail*. A letöltés ideje: 2022. május 12. <https://cyprus-mail.com/2022/05/12/ex-foreign-minister-nikos-christodoulides-launches-presidential-bid/>.

- Torma Tamás (2004). Ciprus az EU-ban: a megalakulástól a csatlakozásig. *Külügyi Szemle*. 3(1–2), 157–188.
- Yannopoulos, Andreas (2022). Greece's Changing Fortunes and the Energy Revolution. *Ekathimerini.com*. A letöltés ideje: 2022. május 7. <https://www.ekathimerini.com/economy/1183818/greeces-changing-fortunes-and-the-energy-revolution/>.